

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.21, maj 2023

Indledningen er redigeret af Stine Kysø Pedersen og Steen Tullberg

Tilsyn ved

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2025

Indledning til

“Det evige Livs-Ord af Vorherres egen Mund til Menigheden [Den christelige Børnelærdom, 1. udgave, 21. artikel]”

ved Anders Holm

Indhold

- 1 Oversigt over artiklerne i *Kirkelig Samler*
- 2 Indhold
 - 2.1 Generelt
 - 2.2 Første del
 - 2.3 Anden del
 - 2.4 Tredje del
- 3 Anden udgave
- 4 Anvendt litteratur

1 Oversigt over artiklerne i *Kirkelig Samler*

“Det evige Livs-Ord af Vorherres egen Mund til Menigheden” er den sidste af 21 artikler, som Grundtvig skrev i *Kirkelig Samler* i årene 1855-1861. En oversigt over disse vises nedenfor, og indledningen til hver af dem fås ved at klikke på de respektive links.

[“Om vor tredie Troes-Artikel”](#)

[“Om den Christelige Børnelærdom”](#)

[“Den Christelige Daabspagt”](#)

[“Herrens Bøn ‘Fadervor.’”](#)

[“Det Ny Testamentes Christendom!”](#)

[“Forsagelsen i Daabs-Pagten”](#)

[“Den apostelige Troes-Bekjendelse i den christelige Daabspagt”](#)

[“De syv Sakramenter”](#)

[“De christelige Livstegn”](#)

[“Det christelige, aandelige og evige Liv”](#)

[“Det medfødte og det gienfødte Menneskeliv”](#)

[“Ordet og Troen efter Christi egen Lærdom”](#)

[“Det christelige Ægteskab”](#)

[“Tro og Haab og Kjærlighed”](#)

[“Den guddommelige Treenighed”](#)

[“Skriftemaal og Altergang”](#)

[“Præste-Frihed i Folke-Kirken”](#)

[“Den christne Tro og den christelige Lærdom”](#)

[“Menneske-Historien og Bibel-Historien hos Jøderne og de Christne”](#)

[“Hænderne og Røsten i Rom og Jerusalem”](#)

“Det evige Livs-Ord af Vorherres egen Mund til Menigheden”

2 Indhold

2.1 Generelt

Grundtvigs sidste indlæg i artikelserien bærer titlen “Det evige Livs-Ord af Vorherres egen Mund til Menigheden” og udkom i tre dele; første del sandsynligvis i slutningen af december 1860 eller begyndelsen af januar 1861, anden del i forårshalvåret 1861 og tredje del i slutningen af 1861 eller begyndelsen af 1862. Med en samlet længde på 104 sider bryder artiklen formatet i de andre artikler temmelig meget. I teksten vender Grundtvig tilbage til sit helt overordnede motiv i artikelrækken, dvs. tanken om gudsordet i menigheden som en suveræn magt, der ikke kan eller skal erstattes af menneskelige konstruktioner. Artiklen handler således om, hvordan det evige liv kommer af Herrens eget ord, som ifølge Grundtvig lyder ved dåben og nadveren, og hvilke konsekvenser det har. Grundtvig giver udtryk for, at han ønsker at bibringe menigheden indsigt i netop dette, inden han dør, og artiklen sammenfatter da også artikelrækkens budskab, idet den gentager en lang række af de synspunkter, som har været fremført i de foregående 20 bidrag. Dermed danner den en form for

opsummering af serien som helhed. Den slutter desuden med en forventning om de sidste tiders snarlige komme.

2.2 Første del

I første del af artiklen begynder Grundtvig med at gøre det klart, at det evige liv ikke blot var meningen med Kristi komme til verden, men “efter den *Christne Menigheds egen Troes-Bekiendelse* ved Daaben, *Troens Øiemed*, Menighedens *Haab* og den *Helligaands Gierning* i den hellige, almindelige Kirke-Forsamling og de helliges Fællesskab” (193), dvs. også målet for menighedens dannelse. At vedkende sig dette er for Grundtvig en betingelse for alle statskirker og kristne, som vil regnes for kristne. Bygger man på andet, går man fejl og taber det evige liv, som er troens og menighedens hovedformål, af syne.

Det er med andre ord Grundtvigs egen mageløse opdagelse fra 1825, som han omtaler som den “velsignede *Lys-Tanke*” (194), der peger på, hvordan de kristne opnår og har opnået det evige liv – nemlig, når Jesus Kristus personligt ved sine indstiftelser (dåben og nadveren) taler til sine disciple. I menigheden er denne tanke nu klar til at gøre sig gældende, hævder Grundtvig, men understreger, at en pennefejde ikke duer til så meget, når det gælder Guds ord. At Grundtvig alligevel tyr til at beskrive sin ‘lystanke’, skyldes, at ingen er nærmere til at gøre det end ham, og at han forudser, at Gud snart kalder ham til “Sovekamret” (195), dvs. lader ham dø. Inden da vil han gerne give sin tanke videre, forklarer han, og påstår, at til trods for den modstand, han har mødt, er der ved lystanken sket et “*kirkehistorisk Omsving*” (196), så flere nu tilslutter sig hans anskuelser (193-197).

I en nærmere redegørelse herfor genfortæller Grundtvig, hvordan han selv oplevede uklarheden og den kaotiske tilstand i statskirken ved århundredets begyndelse, hvor præsterne i modstrid med, hvad den verdslige lov forlangte af dem, forkyndte, hvad de lystede, og behandlede dåben og nadveren lemfældigt. I tilgift indførte de en ny salmebog (formentlig *Evangelisk-kristelig Psalmebog* 1798), hvor alle sange, der udtrykte tro, håb og kærlighed var udelukkede, ligesom der også hvert øjeblik ventedes en ny alterbog, der ikke længere ville forpligte præsterne til en ordentlig udførelse af dåben og nadveren. Problemet var, at kristendommen derved ikke kunne virke frit i statskirken, ja var blevet gjort “husvild og *fredløs*” (198) i den. Eksempelvis tog man ikke stilling til, om de gudelige vækkelsers teologi var i overensstemmelse med eller i konflikt med statskirkens, men forsøgte i stedet ganske enkelt at forbyde dem. Gennem en lang genfortælling af sin omskiftelige tilværelse gør Grundtvig det klart, hvordan han havde kæmpet mod, hvad han opfattede som den ugudelige udvikling i statskirken, og hvordan han derfor selv blev udelukket af kirken i hovedstaden i 1810’erne, indtil han blev præst i Præstø i 1821 (192-202).

Desuden kommer han ind på, hvordan han i 1825 midt i sin kamp opdagede “*Aandens og Livets Gange*” (203), en erkendelse, der efter hans mening følger op på, hvad Luther egentlig allerede havde bemærket: “at hele *Daabens* og *Nadverens* Virkning maa udledes af *Kraften* i det *Guds-Ord*, hvormed de er indstiftede” (203). Det var dog forkert af ham, indrømmer han, at skrive *Kirkens Gienmæle* mod Professor H.N. Clausen, da man ikke både kan protestere mod statskirkens ret til at afgøre, hvad der

er kristendom, og til at beherske menighedens tro, og samtidig anklage andre for brud på loven. Denne selvmodsigelse fik ham til opgive sagen og nedlægge sit embede, skønt han mener, at han, som statsordningen var indrettet, egentlig havde retten på sin side. Desuden beretter Grundtvig om tiden efter 1825, og hvordan der siden hen var kommet både religionsfrihed med Grundloven 1849 og siden sognebåndsløsning 1855. Nu mangler kun "*Præste-Friheden*" (206), altså friheden for den enkelte præst med hensyn til forkyndelse, ritualer og salmevalg – et tema som Grundtvig flere gange havde været inde på i de foregående artikler og særskilt i artiklen herom (se [oversigten i afsnit 1](#)).

Grundtvig giver udtryk for, at præstefriheden er en nødvendig betingelse for, at han og andre gammeldags kristne kan forblive i folkekirken på længere sigt. Bliver den ikke virkeliggjort, må man melde sig ud af folkekirken, men i så fald vil Herrens menighed blive ledet på vej af Herrens mundsord. Grundtvig slår fast, at man med dette lys fra kirkehistorien må finde vej i mørket, og på dette punkt er han fuld af tro på fremtidens vegne. Dog bør menighedens skriftkloge og boglærde (teologerne) blive bedre til både at forklare deres forhold "*til Herren, til Aanden og til Menigheden*" (207). Han indrømmer, at det er en vanskelig opgave, og fortæller, hvordan han selv inden 1825 havde haft svært ved at udtrykke sin tillid til Guds ord, men at han derefter havde forstået, at den kristne tro ikke er "*Tro paa en Bog, men Tro paa Vorherre Jesus Christus*" (209), eftersom den kristne menighed jo ikke er et "*Læse-Selskab, men et Troes-Samfund!*" (210). Dette synspunkt uddyber Grundtvig yderligere i slutningen af artiklens første del, hvor han flere gange understreger, at menigheden bør vide, at den skal basere sin tro på "*Guds evige Sandheds-Ord*" til de troende af "*Vorherres egen Mund*", som er "*det evige Livs-Ord*" (212). Dette må alle skriftkloge (teologerne) gøre sig klart, dvs. ikke forsøge at udlede troen af Skriften (Bibelen), men udlægge, hvordan Skriften oplyser om, hvad menighedens tro er (206-216).

2.3 Anden del

I anden del fortæller Grundtvig om de mange fristelser, han i samtidens kirkelige situation har haft til at indlade sig med modstandere i en pennefejde om "*det ægte Lutherske og om Skriften og dens christelige Forhold til Herrens Munds-Ord ved Daaben og Nadveren*" (2). Når han ikke har gjort det, skønt man helt uforsvarligt påberåbte sig Luther, statskirken og Skriften, skyldes det, at man i så fald kunne fristes til at tro, at han derved ønskede at gøre Luther, statskirken eller Skriften til autoritet i troens eller salighedens (frelsens) sag. I stedet har han lagt al vægt på den liturgiske og dogmatiske frihed, som mange allerede har tiltaget sig, men som man ikke har undt de gammeldags troende (hvortil han selv hører). Og, hævder han: "*heller forlade Folke-Kirken end svigte den aandelige Sandheds, Friheds og Oplysnings hellige Banner*" (3). Grundtvig vender sig mod de mange blandt hans præsteverner, som er gået mod ham i spørgsmålet om præstefrihed, altså netop præsternes frihed i lære og ritualvalg. De har ikke blik for, at forkyndelsen i en kirke, der er bundet til staten, må have fuldstændig frihed som livsvilkår. Uden den kvæles troen, mener han. Pointen for Grundtvig er således, at han vil have friheden til at gælde også for dem, han er uenig med, dvs. "*udstrakt ligesaavel til Professor Clausens*

og *Søren Kierkegaards*, som til *mine* Discipler” (4). Præsterne bliver hyklere uden sådan en frihed, mener han. Desuden forveksler hans præstevenner Kristi frimenigheds (Grundtvigs betegnelse for sin idealmenighed eller den sande kirke) enslydende bekendelse med statskirker, hvor tvangen råder. Grundtvig nævner, hvordan fx en ny alterbog kan blive problematisk uden præstefrihed. Den vil tvinge de gammeldagstroende ud af folkekirken, frygter han (1-6).

Ikke desto mindre går Grundtvig med kritisk brod mod “vore *saakaldte* luthersk-orthodoxe Modstandere” (6-7) ind i spørgsmålet om sine synspunkters overensstemmelse med Luther, statskirken og Skriften. Først argumenterer han for, at Luther ville være enig med ham om trosbekendelsens betydning ved dåben, hvor den lyder som Guds ord. Dernæst hævder han, at der næppe i statskirken – fx i dens binding til den Augsburgske bekendelse og Luthers Lille Katekismus eller ordinationsritualet – findes et skriftprincip (altså en bestemt måde at læse Bibelen på), der modsiger hans teori om den apostolske trosbekendelse og Herrens indstiftelsesord ved dåb og nadver. Ingen heller blandt “den *christne Menigheds* Skriftkloge fra *Irenæus* til *Luther*, og den *danske* Stats-Kirkes Skriftkloge fra *Palladius* til *Balle* har vedkiendt sig” (9) et sådant skriftprincip. I overensstemmelse med mange tidligere artikler i artikelserien gennemgår Grundtvig, hvordan det skriftprincip, han selv kan gøre sig til talsmand for, må gå ud på at forudsætte overensstemmelsen mellem Skriften og den oprindelige kristentro og brugen af trosbekendelsen. Skriften er således hverken trosgrund eller kilde til kristelige liv, men “en mageløs *paalidelig* Oplysnings-Bog om de Ting som høre til Guds-Rige” (11). Noget der giver sig af, at Bibelen er skrevet efter, at troen blev bekendt og udbredt. Et synspunkt Grundtvig ofte havde fremført siden 1825 (6-13).

Egentlig bør de luthersk-ortodokse give ham ret, hævder Grundtvig, hvis de ønsker at blive i rettroenheden. Alligevel øjner han en fare for, at de ligesom rationalisterne vil “rette *Ordet* ved Herrens Indstiftelser *efter Skriften*” (13) i stedet for omvendt. Dette vil dog være i uoverensstemmelse med Skriftens egen intention. Det er også vigtigt at forstå, at overensstemmelsen mellem Skriften og “det levende Guds-Ord” (14) er af åndelig art og ikke bogstavelig. Det følger af, at Skriften er udlægning eller oplysning om det, som Ånden bevirker, men ikke direkte inspireret af Ånden, som det gennem kirkehistorien i forskellige variationer var blevet påstået: “hele Indblæsnings-Læren (Inspirations-Theorien) umiddelbar anvendt paa *Bogstav*-Skriften, er kun et aandløst *Rabbinsk* Paafund, som vor hellige Skrift paa ingen Maade enten [hverken] kræver eller forudsætter” (15).

Dette betyder, at alle de indvendinger, der kunne være mod Grundtvigs teori om, at forsagelsen og trosbekendelsen fra begyndelsen havde udgjort dåbspagten, fordi de ikke direkte optræder i Skriften, må afvises. Skriften fortæller selv om dåbspagten eksistens, mener Grundtvig. Desuden hævder han, at der kan være grunde til, at Skriften undlader at nævne forsagelsen og bekendelsen, fx ved at den kunne blive udsat for “Forvanskning og Misbrug” (17). Til gengæld er det hans opfattelse, at Skriften flere steder omtaler noget, der må være dåbspagten. Eksempelvis må den nye pagt ved indstiftelsesordene ved nadveren netop sigte mod dåbspagten, mener han. Ligesom kravet om at døbe i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn (Matt 28,19)

må afspejle, at trosbekendelsen forudsattes. Grundtvig peger desuden på en række udsagn i Skriften, der peger i retning af forsagelsen, om end han indrømmer, at de er dunkle. Alligevel står og falder eksistensen af denne tradition ikke med, om det nævnes i Bibelen, hævder Grundtvig. Traditionen består, uanset om den er velbevidnet i Skriften eller ej (13-22).

I andet afsnits anden del fremfører han, at striden om Det Nye Testamente ikke må gøres til en "*Menigheds-Sag*" (23). Det vil sige en sag, menighedens medlemmer skal grunde deres tro på. Det er derimod en sag for lærerne, hvortil Grundtvig regner sig selv, at afgøre sig for Det Nye Testaments kristelighed. Grundtvig gennemgår over en længere passage nogle af de mange diskussioner om den apostolske trosbekendelses ægthed og oprindelse. Hans synspunkt er, at diskussionerne ikke må "hindre os i at hævde *Menigheds-Vidnesbyrdet* ved Daaben sin mageløse *Gyldighed* fremfor nogen *Enkeltmands* skriftlige Efterladenskab" (26).

2.4 Tredje del

Grundtvig påbegynder tredje del med at redegøre for, at lærerstillingen gennem kirkens historie altid har været farlig eller fuld af fristelser. Hermed sigter han til præster, skriftkloge (teologer) og andre, der har haft ansvaret for udbredelsen af den kristelige lære. I sådanne positioner, hævder han, kan det være fristende at gøre sig til herrer og mestre over troen og menigheden og derved nedsænke menigheden i mørke. Gennem flere eksempler viser Grundtvig, hvordan dette mørke har domineret både katolicisme og protestantisme.

Luther havde dog på trods af forskellige fejlgreb fat i noget væsentligt:

Paa den ægte *Lutherske* Vei var det, vi mødte Himmellyset, som viser os, at *Herren* selv, meget bedre end *Luther* kunde, har ved sine egne Indstiftelser lagt den urokkelige Grundvold i sit os alle vitterlige *Munds-Ord* (147).

Det gælder nu om for alt i verden ikke at gøre sig til "*Mellemmand*" (148) mellem Guds ord til menigheden og Ånden. Og dette er netop, hvad lærerstillinger eller præstestillinger ofte forfalder til, mener Grundtvig. Han peger som en uddybning heraf på en række forkerte opfattelser af ordinationen, som har forplantet sig gennem tiden. Det er tydeligvis et potentielt magtmisbrug, han frygter.

Problemet med den katolske tradition er, at ordination bliver opfattet som en slags åndsforplantelse, hævder Grundtvig. Som om embedet skulle erstatte Åndens opgave som Kristi statholder på jorden – en problemstilling, han flere gange tidligere har drøftet i artikelserien. Netop denne fejl kalder Grundtvig "*Pave-Nykken*" (149). Denne nykke har gennem tiden afstedkommet og afstedkommer stadig mange ulykker både blandt papister (katolikker) og protestanter. Hvor papisterne hævder, at efter Sankt Peters død er hans efterfølgere (paverne) blevet "*Christi eneste Statholder* paa Jorden" (150), slutter protestanterne, at det er Skriften. Men da Skriften er 'død' (ikke selv kan handle), har de skriftkloge (teologerne) forsøgt at indtage statholderrollen. En tredje lige så uheldig fejlslutning er ifølge Grundtvig, hvis man tror, at Ånden ved ordinationen går over til præsterne, hvorfra den gennem deres prædiken virker som et gudsord på menigheden. Også i dette sidste tilfælde bliver præsterne erstatning for

Helligånden og skal tilbedes. Intet af dette duer, mener han (145-150).

I forlængelse heraf diskuterer han, hvad det egentlig var for en myndighed, Herren videregav sine apostle, og gennemgår forskellige skriftsteder. Hans fortolkning er, at denne magt eller rettere, dette opdrag, var myndigheden til at forvalte Kristi indstiftelser. I forhold til præsteembedet er man frit stillet, når man ikke vil pånøde andre sine tanker eller være mellemmand mellem Gud og menigheden. Kunsten er at være Helligåndens redskab og tjener (150-157).

På den baggrund gør Grundtvig det gennem en række længere afsnit klart, at Ånden kun trives i frihed. Det betyder, som han gennem årene ofte har sagt, at der må være frihed for både menigheden og præsten. Desuden kommer Grundtvig ind på tanken om menighedsråd, som han efter sognebåndets løsning i 1855 foretrækker frem for sogneråd, sandsynligvis fordi han dermed vil markere, at han foretrækker præsten og menighedens ret til frit at finde hinanden. Samtidig understreger han – muligvis i implicit kritik af de reformerte kirkers synodalforfatning, hvor kontrol med forkyndelsen indgår som en opgave – at menighedsrådene ikke skal have læremæssig myndighed. Præsterne skal have absolut forkyndelsesfrihed, for Helligånden kan kun virke, hvor ingen menneskelige bånd og regler sætter grænser for den frie tale og for den udlægning af Bibelen, som ved siden af sakramentforvaltningen er de skriftkloge præsters opgave (157-161).

Med afsæt i sit forsvar for denne "*aandelige Frihed*" (161) bevæger Grundtvig sig ind på præsteuddannelsen, idet han både angriber det teologiske studium og universitetsstudier i almindelighed. Grundtvig gør sig på den baggrund til talsmand for, at folkekirken etablerer "*egne Planteskoler*" (163) for gejstligheden, en form for præsteseminarier, men også for en reform af dommeres og lægers uddannelse. Grundtvig forestiller sig, at uddannelsen af embedsstanden deles, sådan at de embedsmænd, der skal virke i folket, får kendskab til "*det virkelige Liv*" (167), mens kommende gymnasirektorer og universitetsprofessorer fortsat dygtiggør sig i den klassiske latinskole og gennem de traditionelle universitetsstudier. Grundtvig benytter således tematiseringen af præsteuddannelsen til at gøre rede for den kritik af latinens dominans inden for "*det lærde Skolevæsen*" (163), dvs. gymnasieskolen og universitetet, som han ofte havde fremsat siden 1830'erne, og nævner i den sammenhæng de to professorer i klassisk filologi Johan Louis Ussing og Johan Nicolai Madvig som repræsentanter for, hvad han bekæmper.

Grundtvig betragter virkeliggørelsen af folkekirkelige præsteseminarier som en betingelse for, at han og andre 'gammeldags troende' kan blive i folkekirken, men udfolder også den mulighed, at de nødsages til at træde ud og grundlægge en "*christelig Høiskole*" (168), der både uddanner lærere og præster. Grundtvig forestiller sig, at det kirkesamfund, der i så tilfælde dannes uden for folkekirken, vil ligne "*den gamle Frimenighed*" (168), dvs. urmenigheden i Jerusalem, og med allusioner til Apostlenes Gerninger (ApG 1,15; 2,44) ser han frem imod den uddannelsesinstitution, der bliver til i regi af den nye frie kirke.

Det er afgørende, mener Grundtvig, at denne uddannelsesinstitution ikke blot bliver en teologisk skole, men underviser i "*al stor-menneskelig (universal-historisk)*"

Kundskab og Vidskab” (169), både fordi kristendommen rent historisk har kaldt studiet heraf frem, og fordi den udlægning af Bibelen, som er præsternes og lærernes opgave, fordrer kendskab til alle sider af menneskelivet og universet. Grundtvig arbejder således med den mulighed, at den oplysning af det virkelige liv, som han tidligere har ønsket, skulle gennemføres på højskolen i Sorø, virkeliggøres uafhængigt af staten inden for rammerne af et frit kirkesamfund, hvis virke regeringen og de repræsentative forsamlinger ikke har magt over.

Dette betyder dog ikke, at Grundtvig ønsker øjeblikkelig udtrædelse af folkekirken. Han giver udtryk for, at det danske folks svaghed i henseende til videnskabeligt virke nødvendiggør et “Pusterum” (171), dvs. en forbliven inden for den statslige kirke, indtil de gammeldags kristne er i stand til at gennemføre det universalhistoriske oplysningsarbejde, den kristelige højskole skal omfatte.

Samtidig er det tydeligt, at Grundtvig forestiller sig, at etableringen af et frit kirkesamfund og en videnskabelig institution, der er uafhængig af staten, vil blive en nødvendighed i de tider, der står for. Hans tanke er, at historien nærmer sig sin afslutning, og han forventer, at det mål af sand kundskab, mennesket er i stand til at nå, da vil blive virkelighed, samtidig med at vantro videnskabelighed vil give den sande lærdom kamp og modsigelse. Grundtvig ser således frem mod en eskatologisk strid mellem kristne og vantro lærde, men han understreger, at den bør finde sted i absolut frihed, og han forestiller sig, at den videnskab, der har forståelse for åndens verden, vil være i stand til at bekæmpe, hvad han beskriver som den naturalistiske videnskabs “*Aands-Fornægtelse*” og “*Ord-Foragt*”, dvs. den naturvidenskabelige afvisning af menneskets gudbilledlighed, som han betegner “det *Umælendes Forgudelse*” (178).

Grundtvig forestiller sig endvidere, at bekæmpelsen af den naturvidenskabeligt funderede afvisning af skabelsestanken og gudsbegrebet, som han ser manifestere sig på affattelsestidspunktet, vil få succes i perioden hen imod historiens afslutning, dvs. at videnskabsmænd med blik for den åndelige virkelighed vil være i stand til at overbevise lærdomsstanden om, at et materialistisk livssyn er en vildvej. Det betyder dog ikke, at Grundtvig forestiller sig, at lærdomsstanden bliver troende i kristen forstand: de lærde vil stadig anse det “christelige Menigheds-Liv” for at være “*falsk*” (179) og give udtryk for, at de selv repræsenterer den sande åndelighed.

Fremme i Grundtvigs udredning af sin forestilling om endetiden bliver det klart, at han mener, at den materialistiske videnskabelighed, der opstår i de sidste tider, vil repræsentere “*Anti-Christ*” (185), Guds modstander (jf. Åb 12,18-13,10; 2 Thess 2,3-4). I sin redegørelse for den eskatologiske kamp mellem Kristus og hans dæmoniske modbillede bevæger Grundtvig sig ind på oplysningen om det “*menneskelige Folke-Liv*” (179), dvs. om de nationale former for folkelighed. Her drager han paralleller mellem den folkelige oplysning og den ‘stormenneskelige’ (universalhistoriske) oplysning, som han forestiller sig, at den kristelige højskole i frimenighedens regi vil iværksætte, ligesom han kaster et blik tilbage mod den antikristelige videnskabelighed, han i sin ungdom oplevede i form af oplysningstænkning og idealistisk/romantisk naturfilosofi.

Grundtvig forestiller sig, at den folkelige oplysning ligesom den universalhistoriske vil blive udnyttet af Guds modstander i endetidskampen og alluderer i den sammenhæng til A.G. Rudelbachs afvisning af folkelighedsbegrebets kristelige relevans i skriftet *Christendom og Nationalitet* fra 1847. Grundtvig slutter sit eskatologiske udblik med at gøre rede for, at Antikrist og hans tilhængere vil spotte menighedens tro på "*Kiødets Opstandelse*" (192) med støtte i, at opstandelsen frem til genkomsten er en usynlig virkelighed i troen. Han advarer atter mod den fristelse til at etablere "et *christeligt Statholderskab*" (194), dvs. en menneskelig erstatning for gudsordets myndighed. Dette kunne, tror han, meget vel blive nærliggende i, hvad han ud fra sin kirkehistoriske udlægning af sendebrevene i Johannes Åbenbaring 1-3 ser som den syvende og sidste menighed (jf. Åb 3,14-22). Den rigdom, den syvende menighed ifølge Åb 3,17 besidder, udlægger Grundtvig som lærdom og ser på det grundlag frem mod, at menigheden fristes til at tiltage sig en myndighed, som alene gudsordet af Herrens egen mund besidder (160-196). Grundtvigs afsluttende nærmest apokalytiske udredning udviser her store ligheder med skildringen af situationen i den "syvende Menigheds" tidsalder i *Christenhedens Syvstjerne*, hans store læredigt fra 1854-1855 (udkom i bogform 1860).

3 Anden udgave

I 1868 udkom "Det evige Livs-Ord af Vorherres egen Mund til Menigheden" og de øvrige artikler fra *Kirkelig Samler* i den samlede bogudgave, *Den christelige Børnelærdom*, kaldet "Anden Udgave". En generel indledning til andenudgaven kan tilgås ved at klikke [her](#).

4 Anvendt litteratur

- Grundtvig, N.F.S. (1860) *Christenhedens Syvstjerne. Et Kirkeligt Sagakvad*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1868) *Den christelige Børnelærdom, betragtet af Nik. Fred. Sev. Grundtvig. Anden Udgave, optrykt efter "Kirkelig Samler"*. København.
- Rudelbach, A.G. (1847) *Christendom og Nationalitet. En bibelsk-historisk Betragtning og Beviisførelse, tilegnet Danmarks hæderlige Geistlighed*. København.